

درس‌آموخته‌هایی از کسب‌وکار اجتماعی در دنیا؛ سازوکار نظارتی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۶/۱
Publish Date : 2026/08/23

عنوان: درس آموخته‌هایی از کسب‌وکار اجتماعی در دنیا؛ سازوکار نظارتی
تهیه و تدوین کنندگان (Authors): حسام عزت‌آبادی‌پور، محمدتقی ضرغام‌افشار
واژه‌های کلیدی: کسب‌وکار اجتماعی، شرکت اجتماعی، کارآفرینی اجتماعی، نوآوری اجتماعی،
مراکز و مؤسسات غیرتجاری انتفاعی
ناشر: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

DOI: <https://doi.org/10.22034/mrc.report.21795>

Permanent Link: https://report.mrc.ir/article_11832.html

Publisher : Islamic Parliament Research Center of Iran

شماره مسلسل: ۲۱۷۹۵

کد موضوعی: ۲۱۰

عنوان: درس آموخته‌هایی از کسب‌وکار اجتماعی در دنیا؛ سازوکار نظارتی
نوع گزارش: طرح/ لایحه □، نظارتی ■، راهبردی □، پیش‌نویس قانونی □
نام دفتر: مطالعات اجتماعی (گروه توسعه تعاون، مشارکت مردمی و سرمایه اجتماعی)
مدیر مطالعه: محمد تقی ضرغام افشار
اظهار نظر کننده: محمد صادق محمدیان دستنائی (دفتر مطالعات اقتصادی)
ناظر علمی: ریحانه رحمانی پور
گرافیک و صفحه آرایی: سمیرا صادقی عسکری
ویراستار ادبی: زهره عطاردی
تاریخ شروع مطالعه: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

فهرست مطالب

چکیده.....	۶
خلاصه مدیریتی.....	۷
۱. مقدمه.....	۸
۲. پیشینه پژوهش.....	۱۰
۲-۱. سوابق مطالعاتی در مرکز.....	۱۰
۳. سازوکارهای نظارتی مالی برای کسب و کارهای اجتماعی در جهان.....	۱۳
۳-۱. سازوکار نظارت دولتی در کشورهای مختلف.....	۱۳
۳-۲. نظارت پذیری کسب و کارهای اجتماعی.....	۱۵
۳-۳. ارزیابی تأثیر اجتماعی.....	۱۷
۴. جمع بندی و نتیجه گیری.....	۱۸
۴-۱. جمع بندی.....	۱۸
۴-۲. پیشنهادها.....	۲۰
منابع و مأخذ.....	۲۱

فهرست جدول

جدول ۱. تحلیل پیشینه پژوهشی.....	۱۰
----------------------------------	----

فهرست شکل ها

شکل ۱. سازوکار نظارت دولتی بر کسب و کارهای اجتماعی در کشورهای منتخب.....	۱۵
شکل ۲. الگوی نظارت پذیری کسب و کارهای اجتماعی.....	۱۶
شکل ۳. الگوهای ارزیابی تأثیر اجتماعی کسب و کارهای اجتماعی در دنیا.....	۱۸
شکل ۴. سازوکار نظارتی کسب و کارهای اجتماعی.....	۱۹

درس‌آموخته‌هایی از کسب‌وکار اجتماعی در دنیا؛ سازوکار نظارتی

چکیده

کسب‌وکارهای اجتماعی به‌عنوان بنگاه‌هایی با هدف هم‌زمان خلق ارزش اقتصادی و پاسخ‌گویی به مسائل اجتماعی، در سال‌های اخیر در بسیاری از کشورها مورد توجه قرار گرفته‌اند. تحقق این دو گانه، علاوه بر پایداری مالی، نیازمند وجود سازوکارهای مؤثر برای پایش عملکرد و اطمینان از تحقق مأموریت اجتماعی این بنگاه‌هاست. در همین راستا، این گزارش با هدف بررسی تجربه‌های جهانی در زمینه سازوکارهای نظارتی مالی و عملکردی کسب‌وکارهای اجتماعی، به شناسایی ابزارها و چارچوب‌های مورد استفاده برای سنجش، گزارش‌دهی و راستی‌آزمایی عملکرد آنها پرداخته است. یافته‌های گزارش نشان می‌دهد که نظارت مؤثر بر کسب‌وکارهای اجتماعی صرفاً بر شاخص‌های مالی استوار نیست و ترکیب شاخص‌های مالی و اجتماعی، گزارش‌دهی غیرمالی، ارزیابی مستمر عملکرد و بازرسی دوره‌ای، امکان پایش جامع‌تر فعالیت این بنگاه‌ها را فراهم می‌کند. همچنین استفاده از ابزارهای استاندارد ارزیابی تأثیر اجتماعی، از جمله بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری و کارت امتیازی متوازن، در کنار چارچوب‌های متناسب با مأموریت هر بنگاه، امکان سنجش منسجم‌تر نتایج اقتصادی و اجتماعی را فراهم می‌سازد. مشارکت ذی‌نفعان در ارائه بازخورد و استفاده از سازوکارهای رتبه‌بندی و اعطای نشان نیز می‌تواند به افزایش شفافیت و پاسخ‌گویی کمک کند.

بر این اساس، پیشنهاد می‌شود نظام نظارتی کسب‌وکارهای اجتماعی بر پایه گزارش‌دهی مالی و اجتماعی، راستی‌آزمایی و بازرسی دوره‌ای، سنجش استاندارد اثر اجتماعی، مشارکت ذی‌نفعان و رتبه‌بندی عملکرد شکل گیرد و تعامل مستمر میان نهاد ناظر و کسب‌وکارها برای بهبود فرایندهای ارزیابی برقرار شود.

شرح / بیان مسئله

با گسترش کسب و کارهای اجتماعی به عنوان نهادهایی که هم‌زمان به اهداف اقتصادی و اجتماعی متعهدند، چالش اصلی حفظ تعادل میان مأموریت اجتماعی و پایداری مالی پدید آمده است. در بسیاری از کشورها، نبود چارچوب‌های نظارتی یکپارچه و معیارهای ارزیابی استاندارد باعث شده تا کسب و کارهای اجتماعی نتوانند به درستی اثربخشی خود را اندازه‌گیری و گزارش کنند. از سوی دیگر، دستگاه‌های نظارتی نیز فاقد ابزارهای دقیق برای پایش مستمر و راستی‌آزمایی عملکرد این نهادها هستند. این خلأ باعث تضعیف اعتماد عمومی، دشواری در دسترسی به حمایت‌های مالی و فنی و در نهایت کاهش اثرگذاری اجتماعی کسب و کارهای مذکور شده است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی سازوکارهای نظارتی کارآمد در سطح جهانی و واکاوی پاسخ‌های راهبردی بنگاه‌های اجتماعی به این الزامات، ضرورت طراحی یک چارچوب نظارتی جامع را تبیین می‌کند.

نقطه نظرات / یافته‌های کلیدی

پژوهش حاضر مشخص می‌کند که سازوکارهای نظارت مالی و عملکردی کسب و کارهای اجتماعی کدام‌اند و نقش دولت و کسب و کارها در این سازوکار چیست. یافته‌های پژوهش حاضر در چند بخش زیر خلاصه می‌شود:

۱- سازوکارهای نظارت مالی و عملکردی

- ابزارهایی مانند کارت امتیازی متوازن (BSC)، مدل‌های ارزیابی عملکرد و گزارش‌دهی غیرمالی، امکان اندازه‌گیری هم‌زمان شاخص‌های مالی و اجتماعی را فراهم می‌آورند.
- الزام ارائه گزارش سالانه مشتمل بر شاخص‌های کمی و کیفی، همراه با بازرسی‌های دوره‌ای، ضامن شفافیت و پاسخ‌گویی بنگاه‌هاست.
- مشارکت ذی‌نفعان از طریق سازوکارهای رتبه‌بندی و گواهی‌نامه‌های تخصصی به تقویت نظارت مردمی و افزایش اعتبار اجتماعی کسب و کارهای مزبور کمک می‌کند.

۲- نقش نهادهای دولتی و غیردولتی در نظارت

- در کشورهای منتخب (ایتالیا، فرانسه، هند و ایالات متحده) مجوزدهی و پایش عملکرد برعهده وزارتخانه‌ها و کمیسیون‌های تخصصی بوده که با الزام گزارش‌دهی مالی و اجتماعی و انجام بازرسی، ضامن شفافیت کسب و کارهای اجتماعی شده است.
- ترکیب نظارت مرکزی و محلی در بخش دولتی، همراه با سازوکارهای تطبیق‌پذیر، امکان انطباق با شرایط بومی را فراهم می‌سازد.
- نهادهای تخصصی غیردولتی در برخی نظام‌ها مسئول ارزیابی داخلی و اعطای نشان کیفی به کسب و کارها هستند که به استقلال و اثربخشی نظارت می‌افزاید.

۳- واکنش‌های راهبردی کسب و کارهای اجتماعی

- پذیرش استانداردهای گزارش‌دهی و معیارهای تعریف شده توسط نهادهای نظارتی جهت تضمین انطباق با الزامات قانونی.
- مشارکت فعال در فرایندهای حکمرانی تعاملی با دولت و ذی‌نفعان برای بهبود مستمر سازوکارها و بهره‌مندی از منابع مشترک.
- همسوسازی مأموریت‌های سازمانی با برنامه‌های حمایتی دولتی به منظور بهره‌مندی از معافیت‌ها و تسهیلات فنی و مالی.

۴- روش‌های ارزیابی تأثیر اجتماعی

- چارچوب بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری (SROI) برای اندازه‌گیری ارزش اجتماعی و اقتصادی تولید شده نسبت به میزان سرمایه‌گذاری.
- مدل کارت امتیازی متوازن برای پایش چندبعدی عملکرد در ابعاد مالی، مشتری، فرایندهای داخلی و یادگیری سازمانی.
- استفاده از ابزارهای سفارشی و مطالعات موردی برای کسب و کارهای ویژه (مانند WISE) که تأکید بر مأموریت‌های منحصر به فرد آنها دارد.

پیشنهاد راهکار سیاستی، تقنینی و نظارتی

با توجه به تجربه‌های بررسی شده در خصوص سازوکارهای نظارت مالی و عملکردی کسب و کارهای اجتماعی، پیشنهاد می‌شود نظام نظارتی این حوزه بر پایه ترکیبی از **پایش مالی، سنجش عملکرد اجتماعی و راستی آزمایی مستمر** طراحی شود. در این چارچوب، نخست لازم است الگوی یکپارچه‌ای برای گزارش دهی دوره‌ای کسب و کارهای اجتماعی تدوین شود که اطلاعات مالی و شاخص‌های عملکرد اجتماعی را به صورت هم‌زمان دربرگیرد. گزارش دهی غیرمالی باید به عنوان یکی از اجزای اصلی نظام نظارت، امکان ارزیابی میزان تحقق مأموریت اجتماعی و نتایج حاصل از فعالیت بنگاه را فراهم کند.

دوم، فرایند نظارت نباید صرفاً به بررسی اسناد و گزارش‌های ارائه شده محدود شود، بلکه بازرسی‌های دوره‌ای و راستی آزمایی داده‌ها نیز در آن پیش‌بینی شود تا اعتبار اطلاعات مالی و اجتماعی اطمینان‌بخش باشد. این سازوکار می‌تواند مبنای پایش مستمر عملکرد و شناسایی انحراف میان عملکرد واقعی و مأموریت اجتماعی بنگاه قرار گیرد.

سوم، برای سنجش اثرگذاری اجتماعی، استفاده از **ابزارهای استاندارد و قابل مقایسه** مانند بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری و کارت امتیازی متوازن مورد توجه قرار گیرد. در عین حال، با توجه به تفاوت مأموریت کسب و کارهای اجتماعی، امکان استفاده از چارچوب‌های اختصاصی و شاخص‌های متناسب با نوع فعالیت نیز حفظ شود.

چهارم، نظارت رسمی با **مشارکت ذی‌نفعان و دریافت بازخورد آنان** تکمیل شود. مخاطبان خدمات، تشکل‌های مردم‌نهاد و جامعه محلی می‌توانند از طریق سازوکارهای بازخوردی در ارزیابی عملکرد اجتماعی مشارکت کنند. همچنین، ایجاد سازوکار رتبه‌بندی و اعطای گواهینامه یا نشان براساس نتایج ارزیابی، می‌تواند به افزایش شفافیت، پاسخ‌گویی و اعتماد عمومی کمک کند.

در نهایت، تعامل مستمر میان نهاد ناظر و کسب و کارهای اجتماعی، به منظور بهبود فرایندهای ارزیابی و تبادل تجربه، باید جزء ثابت نظام نظارتی باشد تا میان **پاسخ‌گویی اجتماعی و پایداری مالی** تعادل برقرار شود.

۱. مقدمه

در دنیای امروز که کسب و کارهای اجتماعی نقشی روزافزون در حل مسائل اجتماعی ایفا می‌کنند، برخورداری از سازوکارهای دقیق برای ارزیابی و پایش عملکرد این کسب و کارها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این سازوکارها نه تنها به شفاف‌سازی و پاسخ‌گویی کمک می‌کنند، بلکه بستر لازم برای تصمیم‌گیری آگاهانه، بهبود مستمر، اثبات اثربخشی اجتماعی و پایداری بلندمدت کسب و کارهای اجتماعی و مدیران دولتی را فراهم می‌آورند.

در حوزه کسب و کارهای اجتماعی، سه مفهوم کلیدی و بنیادین یعنی پایش^۱، ارزیابی^۲ و تأثیر^۳ نقش مهمی در سنجش اثربخشی، ارتقای پاسخ‌گویی و بهبود عملکرد دارند. اگرچه این سه مفهوم تفاوت‌های ساختاری و عملکردی دارند، اما در عمل به طور هم‌افزا عمل کرده و ابزارهایی ضروری برای پیشبرد مأموریت اجتماعی یک کسب و کار به شمار می‌آیند.

پایش، به معنای جمع‌آوری مستمر و نظام‌مند اطلاعات درباره فعالیت‌ها، ورودی‌ها و خروجی‌های یک کسب و کار اجتماعی است. این فرایند به مدیران و ذی‌نفعان کمک می‌کند تا در جریان پیشرفت کار قرار گیرند و در صورت انحراف از مسیر برنامه‌ریزی شده، تصمیمات اصلاحی را اتخاذ کنند. پایش معمولاً با استفاده از شاخص‌های کمی و کیفی مشخص انجام می‌شود و ابزاری برای تصمیم‌گیری‌های کوتاه‌مدت و عملیاتی است. به عنوان مثال،

1. Monitoring
2. Evaluation
3. Impact Assessment

کسب‌وکار اجتماعی که در حوزه آموزش کودکان کم‌برخوردار فعالیت دارد، از طریق پایش مداوم می‌تواند تعداد دانش‌آموزان تحت آموزش، ساعات آموزشی و میزان حضور را رصد کند [۱].

ارزیابی، فرایندی نظام‌مند و عمیق‌تر از پایش است که در بازه‌های زمانی مشخص صورت می‌گیرد و به بررسی طراحی، نحوه اجرا و پیامدهای یک برنامه یا نوآوری اجتماعی می‌پردازد. هدف اصلی ارزیابی، سنجش میزان اثربخشی و کارایی یک کسب‌وکار در تحقق اهداف خود است. این ارزیابی‌ها اغلب با رویکردهای ترکیبی کمی و کیفی انجام می‌شود و می‌تواند به عنوان مبنایی برای تصمیم‌گیری‌های راهبردی مانند اصلاح ساختار برنامه یا توسعه فعالیت‌ها عمل کند. برای نمونه، اگر هدف یک کسب‌وکار اجتماعی کاهش ترک تحصیل در مناطق محروم باشد، ارزیابی می‌تواند نشان دهد که کدام مؤلفه‌ها بیشترین نقش را در تحقق این هدف ایفا کرده‌اند [۲].

ارزیابی تأثیر، عمیق‌ترین و جامع‌ترین نوع سنجش است که بر پیامدهای بلندمدت، فراگیر و اغلب غیرمستقیم کسب‌وکار اجتماعی متمرکز است. برخلاف پایش و ارزیابی که بیشتر بر فعالیت‌ها و نتایج فوری تمرکز دارند، ارزیابی تأثیر به بررسی آثار کلان بر جامعه، محیط زیست و رفتارهای اجتماعی می‌پردازد. این فرایند نه تنها نتایج مورد انتظار بلکه پیامدهای ناخواسته رانیز شناسایی می‌کند. چارچوب‌هایی مانند «بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری»^۱ برای محاسبه ارزش اجتماعی خلق شده توسط کسب‌وکارهای اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرند [۳].

«پایش»، ماهیتی مستمر و عملیاتی دارد؛ همچنین «ارزیابی» دوره‌ای و راهبردی بوده و «ارزیابی تأثیر» جامع و بلندمدت است. در عین حال، این سه فرایند در هدف نهایی خود یعنی افزایش پاسخ‌گویی، اطلاع‌رسانی برای تصمیم‌گیری و اثربخشی مأموریت اجتماعی دارای اشتراک هستند. هر یک از این ابزارها مکمل یکدیگر بوده و در صورت استفاده صحیح، می‌توانند درک عمیقی از اثربخشی و ارزش اجتماعی کسب‌وکارهای اجتماعی فراهم آورند. مطالعه سازوکارهای ارزیابی و پایش کسب‌وکارهای اجتماعی از جهات مختلفی ضروری است:

۱ **پاسخ‌گویی و شفافیت:** سازوکارهای مؤثر ارزیابی و پایش تضمین می‌کنند که کسب‌وکارهای اجتماعی در برابر ذی‌نفعان خود از جمله سرمایه‌گذاران، بهره‌مندان و جامعه پاسخ‌گو باشند. این شفافیت باعث ایجاد اعتماد و اعتبار در بین ذی‌نفعان می‌شود [۴].

۲ **افزایش اثربخشی:** با ارزیابی نظام‌مند عملکرد، کسب‌وکارهای اجتماعی می‌توانند نقاط قوت و ضعف خود را شناسایی کنند. این اطلاعات برای تصمیم‌گیری‌های آگاهانه به منظور بهبود اثربخشی برنامه‌ها و تخصیص بهینه منابع بسیار حیاتی است [۵].

۳ **اثبات تأثیر اجتماعی:** ارزیابی‌های تأثیر، شواهدی از ارزشی که یک کسب‌وکار اجتماعی ایجاد کرده، ارائه می‌دهند. این امر برای جذب منابع مالی و حمایت‌های نهادی بسیار مهم است، به ویژه در شرایطی که ذی‌نفعان بیش‌ازپیش خواستار شواهد ملموس از آثار اجتماعی هستند [۶].

۴ **راهنمایی در برنامه‌ریزی راهبردی:** پایش و ارزیابی مستمر، به فرایند برنامه‌ریزی راهبردی جهت داده و امکان تطبیق با نیازهای اجتماعی در حال تغییر و شرایط بازار را فراهم می‌کند. این قابلیت تطبیق‌پذیری برای پایداری بلندمدت کسب‌وکار اجتماعی بسیار حائز اهمیت است [۷].

۵ **تقویت یادگیری و نوآوری:** این سازوکارها موجب تقویت فرهنگ یادگیری درون سازمانی می‌شوند و کسب‌وکارهای اجتماعی را به نوآوری و بهره‌گیری از بهترین تجارب سوق می‌دهند [۸].

گفتنی است؛ سازوکارهای قوی برای ارزیابی و پایش، نقشی حیاتی در موفقیت و پایداری کسب‌وکارهای اجتماعی ایفا می‌کنند و اطمینان می‌دهند که این کسب‌وکارها مأموریت‌های اجتماعی خود را به‌طور مؤثر محقق می‌سازند. گزارش حاضر، به سازوکارهای نظارت، ارزیابی و پایش در کسب‌وکارهای اجتماعی پرداخته که نقشی کلیدی در موفقیت این نوع کسب‌وکارها دارند.

1. Social Return on Investment (SROI)

۲. پیشینه پژوهش

۲-۱. سوابق مطالعاتی در مرکز

کسب و کارهای اجتماعی طی دو دهه اخیر به یکی از موضوعات مهم در ادبیات توسعه، سیاستگذاری اجتماعی و کارآفرینی اجتماعی تبدیل شده‌اند. این مفهوم با تلاش‌های نظری و عملی محمد یونس، برنده جایزه نوبل صلح، وارد ادبیات علمی شد و به تدریج به عنوان رویکردی برای حل مسائل اجتماعی از طریق سازوکارهای اقتصادی و بازار محور مورد توجه دولت‌ها، نهادهای مدنی و پژوهشگران قرار گرفت. در این الگو، بنگاه اقتصادی علاوه بر دستیابی به پایداری مالی، مأموریت مشخصی برای ایجاد ارزش اجتماعی، کاهش آسیب‌های اجتماعی یا بهبود کیفیت زندگی گروه‌های هدف دنبال می‌کند.

در سال‌های اخیر، موضوع کسب و کارهای اجتماعی به یکی از محورهای پژوهشی دفتر مطالعات اجتماعی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی تبدیل شده است. مجموعه مطالعات انجام شده، ابعاد مختلف این زیست‌بوم را از منظر مفهومی، حقوقی، نهادی، مالی و اجرایی مورد بررسی قرار داده‌اند. این پژوهش‌ها از مفهوم‌شناسی و تبیین چارچوب‌های نظری آغاز شده و سپس به مطالعه تطبیقی تجربه کشورهای مختلف در زمینه شخصیت حقوقی، سازوکارهای تنظیم‌گری، ابزارهای حمایتی، نظام‌های ارزیابی تأثیر اجتماعی و بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری پرداخته‌اند.

در ادامه این مسیر، تمرکز مطالعات از بررسی تجارب بین‌المللی به شناخت وضعیت ایران معطوف شده و گزارش‌هایی درباره تجربه‌های عملی کسب و کارهای اجتماعی، چالش‌های نهادی و حقوقی، ظرفیت‌های توسعه‌ای و فرصت‌های سیاستی این حوزه تهیه شده است. نتایج این مطالعات نشان می‌دهد که اگرچه کسب و کارهای اجتماعی در ایران از ظرفیت قابل توجهی برای اشتغال‌زایی، توانمندسازی گروه‌های هدف، نوآوری اجتماعی و مشارکت در حل مسائل عمومی برخوردارند، اما همچنان با چالش‌هایی نظیر فقدان چارچوب قانونی مشخص، نبود شخصیت حقوقی اختصاصی، ضعف نظام‌های اعتبارسنجی و ارزیابی، محدودیت دسترسی به منابع مالی و نبود نهادهای تنظیم‌گر تخصصی مواجه هستند.

مرور پژوهش‌های انجام شده همچنین نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه زیست‌بوم کسب و کارهای اجتماعی در کشورهای پیشرو، استقرار سازوکارهای مؤثر نظارت، ارزیابی و پاسخ‌گویی است. نظام‌های گزارش‌دهی مالی و اجتماعی، چارچوب‌های سنجش تأثیر، نهادهای اعتباربخش و سازوکارهای تنظیم‌گری از جمله ابزارهایی هستند که نقش مهمی در افزایش شفافیت، اعتماد عمومی و اثربخشی این کسب و کارها ایفا می‌کنند. از این منظر، گزارش حاضر را می‌توان حلقه‌ای مکمل در زنجیره مطالعات پیشین دانست که با تمرکز بر تجربه‌های بین‌المللی نظارت بر کسب و کارهای اجتماعی، به بررسی سازوکارهای حکمرانی، ارزیابی عملکرد و پاسخ‌گویی این کسب و کارها پرداخته و تلاش می‌کند درس‌آموخته‌های قابل استفاده برای نظام سیاستگذاری و تنظیم‌گری در ایران را استخراج کند.

جدول زیر خلاصه‌ای از مهم‌ترین پژوهش‌های انجام شده در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در حوزه کسب و کارهای اجتماعی را ارائه می‌کند.

جدول ۱. تحلیل پیشینه پژوهشی

ردیف	عنوان گزارش	سال انتشار	شماره مسلسل	نام دفتر / سازمان / نهاد	توضیحات
۱	سلسله گزارش‌های تبیین و تنظیم کسب و کارهای اجتماعی (گزارش اول: مفهوم‌شناسی) [۹]	۱۴۰۳	۲۰۲۶۶	دفتر مطالعات اجتماعی	گزارش حاضر، ادبیات نظری این حوزه را بررسی و قوانین و مقررات مرتبط با تأسیس و فعالیت شرکت‌های تجاری در آمریکا و کشورهای عضو اتحادیه اروپا را مطالعه کرده است. ماحصل پژوهش انجام شده حکایت از آن دارد که برای رفع مشکلات عدیده شرکت‌های اجتماعی و توسعه زیست‌بوم کسب و کار اجتماعی در ایران، باید قانونی تهیه شود که وجوه اشتراک و افتراق میان «کنش»، «فعالیت» و «کارآفرینی» اجتماعی را با «کسب و کار» اجتماعی مشخص، همچنین مرز میان «شرکت‌های اجتماعی» با «شرکت‌های تجاری» و «خیریه‌ها» را تبیین و در نهایت، فعالیت‌های «اجتماعی» را از «سیاسی» و «اقتصادی» تمییز دهد.

ردیف	عنوان گزارش	سال انتشار	شماره مسلسل	نام دفتر / سازمان/ نهاد	توضیحات
۲	درس‌آموخته‌هایی از کسب‌وکار اجتماعی در دنیا (۱)؛ مرجع قانونی و شخصیت حقوقی [۱۰]	۱۴۰۳	۲۰۲۵۲	دفتر مطالعات اجتماعی	در این گزارش با استفاده از مطالعات اسنادی و تطبیقی، پس از بررسی «روند قانونگذاری»، بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته دنیا، «قالب و شخصیت حقوقی»، «نشان‌ها، جوایز و برچسب‌های اجتماعی» و «سازوکار تولی‌گری» در این حوزه تشریح شده است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که کشورهای پیشرو در این زیست‌بوم، با اقدام‌هایی نظیر «ایجاد چارچوب‌های قانونی و شخصیت حقوقی»، «انجام تحقیق و توسعه برای تقویت زیست‌بوم اجتماعی» و «برقراری ارتباط منطقی و حقوقی کسب‌وکارهای اجتماعی با بخش خصوصی برای انجام مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها»، بسترهای مناسب برای فعالیت این کسب‌وکارها را فراهم کرده‌اند. در این راستا، برای سامان دادن به کسب‌وکارهای اجتماعی نوپا در ایران، محورهایی نظیر «ایجاد چارچوب قانونی به‌منظور کسب‌وکارها و شرکت‌های اجتماعی»، «تعریف و پذیرش شخصیت حقوقی جدید برای این نوع کسب‌وکارها»، «ایجاد سازوکار اعتبارسنجی و اعطای نشان به این کسب‌وکارها»، «حمایت مالی و مشوق‌های اقتصادی از این کسب‌وکارها» و «تشکیل و تقویت نهادهای حمایتی و تنظیم‌گر» پیشنهاد شده که شایسته است در دستور کار متولیان امر قرار گیرد.
۳	درس‌آموخته‌هایی از کسب‌وکار اجتماعی در دنیا؛ ابزارهای حمایتی [۱۱]	۱۴۰۴	۲۰۹۰۵	دفتر مطالعات اجتماعی	این گزارش به بررسی جامع ابزارها و سازوکارهایی می‌پردازد که از طریق آن، دولت‌های مختلف در سطح بین‌الملل به حمایت مالی از کسب‌وکارهای اجتماعی مبادرت می‌کنند. کسب‌وکارهای اجتماعی، با ترکیب اهداف اجتماعی و اقتصادی، نقش مؤثری در حل مشکلاتی همچون فقر، بیکاری و نابرابری‌های اجتماعی دارند؛ اما دسترسی به منابع مالی برای آنها به‌علت ماهیت دوسویه عملکردشان با چالش‌هایی مواجه است. تجربیات موفق کشورهای اروپایی بر ضرورت تدوین قوانین منسجم، ایجاد سیستم‌های نظارتی و تقویت همکاری‌های بین‌بخشی در زیست‌بوم کسب‌وکارهای اجتماعی تأکید دارد. براساس یافته‌های پژوهش، اقدام‌هایی همچون تدوین چارچوب‌های قانونی جامع، تقویت سازوکارهای ارزیابی تأثیر، تشویق همکاری‌های بین‌بخشی، حمایت از نهادهای پشتیبان، بهره‌گیری از ابزارهای نوین تأمین مالی و افزایش شراکت‌های عمومی و خصوصی پیشنهاد شده‌اند.
۴	درس‌آموخته‌هایی از کسب‌وکار اجتماعی در دنیا؛ ارزیابی تأثیر و بازده اجتماعی [۱۲]	۱۴۰۴	۲۱۱۴۵	دفتر مطالعات اجتماعی	«ارزیابی آثار اجتماعی» و «بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری» ارزیابی کلیدی برای تحلیل تأثیرات اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی پروژه‌ها به‌شمار می‌آیند. کسب‌وکارهای اجتماعی، دولت‌ها و سرمایه‌گذاران تأثیرگذار به روش‌هایی شفاف برای سنجش ارزش اجتماعی فعالیت‌های خود نیاز دارند. به‌دورویکرد اصلی در این حوزه شامل بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری که پیامدهای اجتماعی را به‌مقادیر پولی تبدیل می‌کند و سنجش تأثیر اجتماعی که تحلیل‌های کمی و کیفی را شامل می‌شود، توجه شده است. برای بهبود نظام ارزیابی در ایران، پیشنهادهایی مانند تدوین چارچوب ملی استاندارد، تأسیس متولی مستقل غیردولتی، سرمایه‌گذاری در فناوری‌های نوین و ایجاد مشوق‌های مالی برای سرمایه‌گذاران بخش خصوصی و در نهایت اصلاح نظام بودجه‌ریزی در حوزه اجتماعی براساس ارزیابی آثار اجتماعی برنامه‌ها، مطرح شده است. اجرای این اقدام‌ها به افزایش شفافیت، دقت و کارایی سیاست‌های اجتماعی منجر خواهد شد.

ردیف	عنوان گزارش	سال انتشار	شماره مسلسل	نام دفتر / سازمان / نهاد	توضیحات
۵	بررسی وضعیت کسب‌وکارهای اجتماعی در ایران: تشکلهای سستی [۱۳]	۱۴۰۵	۲۱۴۲۹	دفتر مطالعات اجتماعی	یافته‌های میدانی این پژوهش از مصاحبه با مدیران چند مؤسسه اجتماعی سستی نشان می‌دهد که بسیاری از آنها گرچه در تحقق مأموریت‌های اجتماعی موفق بوده‌اند، اما در حوزه‌هایی مانند «خودکفایی اقتصادی، جذب سرمایه‌گذار، نوآوری اجتماعی، ایجاد ساختارهای حقوقی پایدار و پرداخت دستمزدهای رقابتی» با چالش‌های اساسی روبه‌رو هستند. در نتیجه، فعالیت آنها همچنان به الگوی خیریه‌ای نزدیک‌تر است تا الگوی کامل کسب‌وکار اجتماعی.
۶	تجربه‌نگاری کسب‌وکارهای اجتماعی در ایران-۲ [۱۴]	۱۴۰۵	۲۱۴۱۶	دفتر مطالعات اجتماعی	این گزارش به بررسی تجربه چند نمونه از کسب‌وکارهای اجتماعی در ایران می‌پردازد و میزان انطباق آنها را با اصول هفت‌گانه کسب‌وکار اجتماعی ارزیابی می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که کسب‌وکارهای اجتماعی در ایران در یک طیف گسترده از «مدل‌های کاملاً مأموریت‌محور، اما فاقد خودکفایی مالی» تا «بنگاه‌های تجاری دارای اثر اجتماعی ثانویه» توزیع شده‌اند. از میان نمونه‌های بررسی شده، دو نمونه بیشترین هم‌پوشانی را با الگوی کسب‌وکار اجتماعی دارند و توانسته‌اند میان مأموریت اجتماعی و منطبق با بازار پیوند ایجاد کنند؛ هر چند با چالش‌هایی در حوزه‌های نهادی، حقوقی و پایداری مالی مواجه‌اند. در مقابل، برخی دیگر نمونه‌ای از بنگاه تجاری سودده هستند که اثر اجتماعی آنها پیامد فعالیت اقتصادی است و نه مأموریت اصلی.
۷	تجربه‌نگاری کسب‌وکارهای اجتماعی در ایران-۳ [۱۵]	۱۴۰۴	۲۱۳۳۴	دفتر مطالعات اجتماعی	این گزارش با رویکرد تجربه‌نگارانه، به بررسی نمونه‌هایی از کسب‌وکارهای اجتماعی فعال در ایران می‌پردازد که در حوزه توسعه اجتماعی و رشد و شتاب‌دهی نهادهای اجتماعی فعالیت دارند. هدف اصلی پژوهش، شناسایی الگوهای عملیاتی، چالش‌های نهادی و ظرفیت‌های سیاستی این نوع کسب‌وکارها در بستر حکمرانی ایران است. در این گزارش سه تشکل اجتماعی (با ماهیت توسعه‌ای و شتاب‌دهنده) بررسی شده است. این گزارش به نهادهای سیاستگذاری پیشنهاد می‌کند که یک چارچوب حقوقی برای استانداردسازی مفاهیم و قواعد ویژه کسب‌وکارهای اجتماعی تدوین کنند تا به این وسیله زمینه برای توسعه کارآفرینی و کسب‌وکار اجتماعی در ایران فراهم شود.
۸	فرصت‌های پیش‌روی کسب‌وکارهای اجتماعی به‌منظور مدیریت مسائل اجتماعی در ایران [۱۶]	۱۴۰۵	۲۱۴۸۸	دفتر مطالعات اجتماعی	نتایج نشان می‌دهد که سرمایه اخلاقی و انگیزش درونی کنشگران، ظرفیت بالای اشتغال‌زایی و توانمندسازی، حرکت تدریجی به‌سمت پایداری مالی و استفاده از فناوری و نوآوری نهادی، از مهم‌ترین قوت‌های موجود هستند. در سطح فرصت‌ها، امکان بهره‌گیری از الگوهای تقنینی و برجسته‌های اجتماعی بین‌المللی، ابزارهای نوین تأمین مالی و سرمایه‌گذاری اثرگذار، تحول دیجیتال و پلتفرم‌ها، رشد مسئولیت اجتماعی شرکتی و ظرفیت‌های بومی و شبکه‌های اجتماعی در ایران برجسته می‌شود. در سطح آرمان‌ها، استقرار شخصیت حقوقی «شرکت اجتماعی»، گذار از بازتوزیع خیریه‌ای به توانمندسازی مولد ترسیم می‌شود.

مأخذ: یافته‌های گزارش.

۳. سازوکارهای نظارتی مالی برای کسب و کارهای اجتماعی در جهان

مکانیسم‌های نظارتی اغلب شامل ابزارهای اندازه‌گیری عملکرد مانند مدل کارت امتیازی متوازن^۱ هستند که به ارزیابی نتایج مالی و اجتماعی می‌پردازند [۱۷] این سازوکارها، عملکرد و مسائل مالی کسب و کارهای اجتماعی را اندازه‌گیری و نظارت می‌کنند. مدل‌های «ارزیابی عملکرد»، «مدیریت مالی» و «گزارش‌دهی غیرمالی» از ابزارهای متنوع این حوزه هستند.

الف) مدل‌های ارزیابی عملکرد: دولت‌ها ممکن است از مدل‌های جامع ارزیابی عملکرد استفاده کنند که هم تأثیر اجتماعی و هم عملکرد کسب و کار را بررسی می‌کنند. این مدل‌ها اغلب شامل شاخص‌هایی مانند بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری و سایر معیارهای کیفی هستند که اثربخشی را فراتر از معیارهای مالی ارزیابی می‌کنند [۱۹] [۱۸].

ب) شیوه‌های مدیریت مالی: شیوه‌های مؤثر مدیریت مالی، مانند کنترل‌های داخلی و افشای اطلاعات مالی، برای پاسخ‌گویی و شفافیت ضروری هستند. دولت‌ها ممکن است از کسب و کارهای اجتماعی بخواهند که این شیوه‌ها را به کار گیرند تا اعتماد عمومی را تقویت کنند [۲۰].

ج) گزارش‌دهی غیرمالی: دولت‌ها گزارش‌دهی غیرمالی را تشویق یا اجباری می‌کنند که شامل تأثیرات اجتماعی و زیست‌محیطی می‌شود. این گزارش‌دهی، نمای کلی‌تری از عملکرد یک کسب و کار اجتماعی ارائه می‌دهد و کمک می‌کند تا میزان موفقیت آن در دستیابی به اهداف اجتماعی ارزیابی شود [۲۱].

لازم به ذکر است؛ این رویکردها به دولت‌ها کمک می‌کنند تا اطمینان حاصل نمایند که کسب و کارهای اجتماعی همسو با مأموریت اجتماعی خود فعالیت می‌نمایند و در عین حال، پایداری مالی خود را حفظ می‌کنند. کشورها ممکن است از سیستم‌های مختلفی برای ارزیابی عملکرد شرکت‌های اجتماعی استفاده کنند. به عنوان نمونه، بسیاری از کشورها از شرکت‌های اجتماعی می‌خواهند که **گزارش‌های سالانه‌ای** ارائه دهند که شامل ارزیابی آثار اجتماعی و مالی آنها باشد. برخی نیز از بازرسان برای **بازدیدهای دوره‌ای** و ارزیابی عملکرد شرکت‌های اجتماعی استفاده می‌کنند. **نظارت مردمی** نیز در بعضی از کشورها جایگاه ویژه‌ای دارد و سازوکارهایی برای دریافت بازخورد از جامعه و بهره‌برداران ایجاد می‌کنند. **اعطای گواهی و نشان** معتبر جهت تأیید و رتبه‌بندی شرکت‌های اجتماعی براساس معیارهای معین نیز رویکرد جدیدی است که در کشورهای توسعه‌یافته مورد اقبال قرار گرفته است. به‌طور کلی، این روش‌ها ترکیبی از ارزیابی‌های کمی و کیفی هستند و هدف آنها تضمین شفافیت، کارایی و اثرگذاری شرکت‌های اجتماعی است [۲۲].

۳-۱. سازوکار نظارت دولتی در کشورهای مختلف

سازوکارهای نظارتی در کشورهای مختلف از تنوع زیادی برخوردار است. برای شناخت بهتر این سازوکارها، کشورهایی مانند ایتالیا، فرانسه، انگلستان، آمریکا و هند بررسی شده‌اند. انتخاب کشورهای مذکور بر مبنای رویکرد «مطالعه تطبیقی الگوهای حکمرانی و نظارت بر کسب و کارهای اجتماعی» صورت گرفته است. هدف از انتخاب این کشورها صرفاً معرفی نمونه‌هایی از کشورهای موفق در توسعه کسب و کارهای اجتماعی نیست، بلکه تلاش شده است مجموعه‌ای از الگوهای متفاوت حقوقی، نهادی و تنظیم‌گری در این حوزه مورد بررسی قرار گیرد تا امکان مقایسه و استخراج درس آموخته‌های سیاستی فراهم شود. بر این اساس، هر کشور نماینده یک الگوی متمایز در شکل‌گیری و تنظیم کسب و کارهای اجتماعی هستند. «ایتالیا» به عنوان نماینده الگوی «تعاونی‌های اجتماعی»، از پیشگامان ایجاد چارچوب حقوقی اختصاصی برای بنگاه‌های دارای مأموریت اجتماعی محسوب می‌شود و تجربه آن برای بررسی رابطه میان دولت، تعاونی‌ها و نظارت عمومی اهمیت دارد. «فرانسه» نماینده الگوی «اقتصاد اجتماعی و هم‌پستگی» است که در آن کسب و کارهای اجتماعی در چارچوب گسترده‌تری از اقتصاد اجتماعی، نهادهای مدنی و سیاست‌های عمومی قرار گرفته‌اند. «انگلستان» به عنوان خاستگاه الگوی «شرکت منافع اجتماعی»^۲، نمونه‌ای مهم از تنظیم‌گری اختصاصی و ایجاد نهاد ناظر برای تضمین پایبندی بنگاه‌ها به مأموریت اجتماعی است. «آمریکا» نماینده الگوی

1. Balanced Scorecard (BS)

2. CIC

«شرکت منفعت عمومی»^۱ و رویکرد مبتنی بر سازوکارهای بازار و تنظیم‌گری ایالتی است. در نهایت، «هند» به عنوان نمونه‌ای از یک اقتصاد در حال توسعه، امکان بررسی چگونگی تطبیق الگوهای کسب و کار اجتماعی با مسائل اجتماعی و ظرفیت‌های نهادهای کشورهای در حال توسعه را فراهم می‌کند. بنابراین، ترکیب این پنج کشور امکان مقایسه طیفی از الگوهای متفاوت نظارت دولتی و تنظیم‌گری را فراهم کرده و مبنای مناسب‌تری برای استخراج الزامات و گزینه‌های سیاستی متناسب با شرایط ایران ایجاد می‌کند.

■ ایتالیا

تعاونی‌های اجتماعی^۲ در ایتالیا تحت نظارت وزارت توسعه اقتصادی^۳ فعالیت می‌کنند. این نهاد موظف است تا مجوز فعالیت تعاونی‌های اجتماعی را صادر کرده و بر عملکرد آنها نظارت کند. نظارت شامل بررسی فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی (کسب و کار) و مالی این تعاونی‌هاست. تعاونی‌های اجتماعی نیز موظف به ارائه گزارش‌های مالی سالیانه به وزارت توسعه اقتصادی هستند. این گزارش‌ها باید شامل اطلاعات دقیق درآمدها، هزینه‌ها و فعالیت‌های اجتماعی باشند.

■ فرانسه

بنگاه‌های اجتماعی^۴ در فرانسه تحت نظارت وزارت اقتصاد و دارایی^۵ و سازمان‌های محلی قرار دارند. این نهادها موظف به بررسی و ارزیابی فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی بنگاه‌های اجتماعی هستند. نظارت شامل بررسی پروژه‌های اجتماعی، تأثیرات اقتصادی و شفافیت مالی است. بنگاه‌های اجتماعی باید گزارش‌های مالی دقیق درآمدها از هزینه‌ها و همچنین گزارش تأثیرات اجتماعی سالیانه به وزارت اقتصاد و دارایی و ادارات دولتی محلی ارائه دهند.

■ انگلستان

شرکت‌های منافع اجتماعی^۶ در انگلستان تحت نظارت «دفتر شرکت‌ها»^۷ و «کمیسیون مؤسسات خیریه»^۸ فعالیت می‌کنند. این نهادها موظف به صدور مجوز فعالیت و نظارت بر عملکرد CICها هستند. نظارت‌ها شامل بررسی اقدامات اجتماعی، تعهدات مالی و شفافیت گزارش‌هاست. شرکت‌های منافع اجتماعی موظف به ارائه گزارش‌های مالی سالیانه و اطلاعات پروژه‌های اجتماعی اجرا شده به دفتر شرکت‌ها و کمیسیون مؤسسات خیریه هستند.

■ آمریکا

شرکت‌های سودآور اجتماعی^۹ در آمریکا تحت نظارت دولت‌های ایالتی و سازمان‌های محلی قرار دارند. هر ایالت، قوانین خاص خود را برای نظارت بر شرکت‌های سودآور اجتماعی دارد. ارزیابی عملکرد اجتماعی و اقتصادی، شفافیت مالی و تعهدات اجتماعی در کانون توجه دولت آمریکاست. در آمریکا نیز شرکت‌های سودآور اجتماعی موظف به ارائه گزارش‌های مالی و تأثیر اجتماعی سالیانه به نهادهای نظارتی ایالتی هستند.

■ هند

بنگاه‌های اجتماعی در هند تحت نظارت «وزارت امور شرکت‌ها»^{۱۰} و سازمان‌های محلی قرار دارند. این نهادها مسئول صدور مجوز فعالیت و نظارت بر شفافیت، عملکرد مالی و تأثیرات اجتماعی بنگاه‌های اجتماعی هستند. بنگاه‌های اجتماعی باید گزارش‌های مالی و اجتماعی سالیانه به وزارت شرکت‌ها و سازمان‌های محلی ارائه دهند.

1. Benefit Corporation

۲. تعاونی اجتماعی (Social Cooperations) به لحاظ مفهومی و حقوقی، قرابت زیادی به کسب و کار اجتماعی دارد. هر دو با هدف اجتماعی و حل یک مسئله اجتماعی فعالیت می‌کنند. هر دو معمولاً در کنار هدف اجتماعی، درآمدزایی و پایداری مالی را دنبال می‌کنند. همچنین هر دو می‌توانند به ایجاد اشتغال و توسعه جامعه کمک کنند. در عین حال تفاوت‌هایی نیز با هم دارند از جمله اینکه تعاونی اجتماعی بیشتر بر مشارکت و مالکیت اعضا تأکید دارد و کسب و کار اجتماعی بیشتر بر اثر اجتماعی در کنار درآمدزایی.

3. Ministero Dello Sviluppo Economico

4. Social Enterprise

5. Ministère De l'Économie et Des Finances

6. Community Interest Company (CIC)

7. Companies House

8. Charity Commission

9. Benefit Corporations

10. Ministry of Corporate Affairs

این جزئیات نشان می‌دهد که نظارت دولتی و گزارش‌دهی مالی و اجتماعی در کشورهای مختلف به دقت و با استفاده از نهادهای مشخص صورت می‌گیرد. هر کشور نهادهای نظارتی خاص خود را دارد که بر عملکرد بنگاه‌های اجتماعی نظارت و اطمینان حاصل می‌کنند که این بنگاه‌ها به تعهدات اجتماعی و مالی خود پایبند هستند [۲۲].

شکل ۱. سازوکار نظارت دولتی بر کسب و کارهای اجتماعی در کشورهای منتخب

مأخذ: یافته‌های پژوهش.

۲-۳. نظارت‌پذیری کسب و کارهای اجتماعی

کسب و کارهای اجتماعی به شیوه‌های مختلفی به نظارت دولتی پاسخ می‌دهند، انطباق با الزامات قانونی، مشارکت در حکمرانی تعاملی، بهره‌مندی از حمایت‌های دولتی از جمله این موارد است.

● انطباق با الزامات قانونی^۱

کسب و کارهای اجتماعی معمولاً عملیات خود را برای رعایت استانداردهای قانونی ساماندهی می‌کنند. این امر شامل پذیرش شیوه‌های گزارش‌دهی خاص و معیارهای عملکردی است که با انتظارات دولت، به‌ویژه در زمینه اندازه‌گیری تأثیر اجتماعی، همسو باشد [۲۳].

● مشارکت در حکمرانی تعاملی^۱

بسیاری از کسب‌وکارهای اجتماعی در مدل‌های حکمرانی تعاملی مشارکت دارند و با نهادهای دولتی و سایر ذی‌نفعان همکاری می‌کنند تا شفافیت و پاسخ‌گویی را افزایش دهند. این همکاری می‌تواند منجر به بهبود رویه‌ها، به‌اشتراک‌گذاری منابع و ایجاد یک اکوسیستم حمایتی برای کسب‌وکارهای اجتماعی شود [۲۴].

● بهره‌مندی از حمایت‌های دولتی^۲

کسب‌وکارهای اجتماعی ممکن است از برنامه‌های حمایتی دولت برای تقویت ظرفیت و پایداری خود استفاده کنند. با همسو کردن اهداف و برنامه‌های خود با ابتکارات دولتی، آنها می‌توانند به منابع مالی، امکانات و کمک‌های فنی دسترسی پیدا کنند که به آنها در مواجهه با چالش‌های نظارتی کمک می‌کند [۲۵].

این واکنش‌ها نشان‌دهنده یک رویکرد راهبردی به نظارت دولتی هستند که تلاش می‌کند توازن بین رعایت الزامات قانونی و پیگیری مأموریت اجتماعی را حفظ کند.

شکل ۲. الگوی نظارت‌پذیری کسب‌وکارهای اجتماعی

مأخذ: همان.

1. Engagement in Collaborative Governance
2. Utilization of Government Support

۳-۳. ارزیابی تأثیر اجتماعی

کسب و کارهای اجتماعی برای اندازه‌گیری تأثیر اجتماعی خود در پاسخ به نظارت دولتی از روش‌های مختلفی استفاده می‌کنند. «بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری»، «کارت امتیازی متوازن» شناخته شده‌ترین ابزارهای ارزیابی تأثیرات کسب و کارهای اجتماعی هستند.

■ بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری

این روش پرکاربرد، ارزش‌های اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی ایجاد شده را نسبت به میزان سرمایه‌گذاری انجام شده کمی‌سازی می‌کند. SROI به کسب و کارهای اجتماعی کمک می‌کند تأثیر خود را در قالب پول نمایش دهند و ارتباط مؤثرتری با ذی‌نفعان، از جمله نهادهای دولتی، برقرار کنند [۲۷] [۲۶].

گرامین بانک^۱ به‌عنوان یک مؤسسه تأمین مالی خرد (میکروفاینانس)، از چارچوب بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری برای سنجش تأثیر خود بر کاهش فقر و توانمندسازی زنان استفاده می‌کند. این روش نشان می‌دهد که چگونه وام‌های خرد می‌توانند به بهبود استانداردهای زندگی و استقلال اقتصادی وام‌گیرندگان منجر شوند [۲۸].

■ کارت امتیازی متوازن

این مدل شاخص‌های عملکرد مالی و غیرمالی را یکپارچه می‌کند و به کسب و کارهای اجتماعی امکان می‌دهد تأثیر خود را در ابعاد مختلف، از جمله رضایت مشتری، فرایندهای داخلی و یادگیری و رشد، ارزیابی کنند [۲۶].

سازمان براک^۲ که در چندین کشور فعالیت می‌کند، از مدل کارت امتیازی متوازن برای ارزیابی برنامه‌های متنوع خود، از جمله آموزش، بهداشت و توسعه اقتصادی استفاده می‌کند. این روش به براک کمک خواهد کرد تا اهداف استراتژیک خود را با نتایج قابل اندازه‌گیری هماهنگ کرده و پاسخ‌گویی و اثربخشی خود را تضمین کند [۲۸].

■ چارچوب‌های ویژه برای کسب و کارهای ادغام کار

چارچوب‌های مذکور توسعه یافته‌اند که بر مأموریت اجتماعی منحصر به فرد آنها تمرکز دارند.^۳ این چارچوب‌ها روش‌های مناسب برای مدیریت دولتی را معرفی و دسته‌بندی می‌کنند و بر اهمیت اندازه‌گیری مؤثر پیامدهای اجتماعی تأکید دارند [۲۹] [۲۳]. «همیاران مشترک»^۴ یک کسب و کار اجتماعی است که در کانادا با استفاده از مطالعات موردی و ارزیابی‌های کیفی، تأثیر خود را در اشتغال‌زایی برای گروه‌های به حاشیه رانده شده اندازه‌گیری می‌کند. این مدل نشان می‌دهد که مشارکت جامعه و فراگیری اجتماعی نقش مهمی در موفقیت کسب و کارهای اجتماعی دارد [۳۰].

■ ابزارهای اندازه‌گیری سفارشی

بسیاری از کسب و کارهای اجتماعی ابزارهای اختصاصی برای اندازه‌گیری تأثیر، طراحی می‌کنند که با نیازها و زمینه فعالیت آنها متناسب است و تنوع آثار اجتماعی مدنظر آنها را منعکس می‌کند [۳۱] [۲۷]. «اکواینترپرایز»^۵ که بر پایداری زیست‌محیطی و توسعه جامعه تمرکز دارد، از ترکیبی از SROI و ابزارهای اندازه‌گیری سفارشی برای ارزیابی تأثیر خود بر اکوسیستم‌های محلی و معیشت جوامع استفاده می‌کند. این روش به آنها کمک می‌کند تا اثربخشی ابتکارات خود را نشان دهند [۲۸].

1. Grameen Bank

۲. براک (BRAC) بزرگ‌ترین سازمان توسعه‌ای غیردولتی جهان است که در سال ۱۹۷۲ در بنگلادش تأسیس شد. این سازمان در حوزه‌هایی مانند آموزش، سلامت، توانمندسازی زنان، تأمین مالی خرد و توسعه اقتصادی فعالیت می‌کند و برنامه‌های خود را در کشورهای مختلف آسیا و آفریقا اجرا می‌نماید.

۳. کسب و کارهای اجتماعی ادغام کار (Work Integration Social Enterprises - WISEs) نوعی از کسب و کارهای اجتماعی هستند که مأموریت اصلی آنها ایجاد فرصت‌های شغلی و ارتقای قابلیت اشتغال برای افراد دارای موانع ورود به بازار کار است. این گروه‌ها معمولاً شامل افراد دارای معلولیت، افراد دارای سوء پیشینه قضایی، جوانان فاقد مهارت، مهاجران، افراد در معرض آسیب‌های اجتماعی و سایر گروه‌های به حاشیه رانده شده هستند. WISEها با ترکیب فعالیت اقتصادی و حمایت‌های آموزشی، مهارتی و اجتماعی، زمینه ورود پایدار این افراد به بازار کار را فراهم می‌کنند. در بسیاری از کشورهای اروپایی، این کسب و کارها به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم سیاست‌های اشتغال فراگیر و کاهش محرومیت اجتماعی شناخته می‌شوند.

4. Common Ground Co-operative

5. Eco-Enterprises

شکل ۳. الگوهای ارزیابی تأثیر اجتماعی کسب‌وکارهای اجتماعی در دنیا

مأخذ: همان.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

در این گزارش، سازوکارها و رویه‌های نظارت مالی و عملکردی کسب‌وکارهای اجتماعی در سطح جهانی و نیز نحوه پاسخ‌دهی این بنگاه‌ها به الزامات نظارتی مورد تحلیل قرار گرفت. هدف اصلی مطالعه، شناسایی ابزارها و چارچوب‌های نظارتی مؤثر و نیز واکنش‌های راهبردی کسب‌وکارهای اجتماعی به این الزامات بوده است.

۱. مکانیسم‌های نظارتی مالی و عملکردی

سازوکارهای نظارتی مالی عمدتاً برپایه ابزارهای ارزیابی عملکرد نظیر «کارت امتیازی متوازن» و مدل‌های «ارزیابی عملکرد»، «مدیریت مالی» و «گزارش‌دهی غیرمالی» شکل می‌گیرند. این مدل‌ها، ضمن اندازه‌گیری هم‌زمان نتایج مالی و اجتماعی، امکان پایش مستمر و دقیق عملکرد بنگاه را فراهم می‌آورند. در بسیاری از کشورها، ارائه گزارش‌های سالانه شامل شاخص‌های مالی و اجتماعی الزامی است و بازرسان نیز به‌صورت دوره‌ای به‌منظور راستی‌آزمایی داده‌ها به محل فعالیت بنگاه‌ها اعزام می‌شوند. علاوه بر این، نظارت مردمی از طریق دریافت بازخورد ذی‌نفعان و اعطای گواهی‌نامه‌ها و نشان‌ها از طریق سازوکار رتبه‌بندی، به شفافیت و پاسخ‌گویی در این حوزه کمک می‌کند.

۲. سازوکار نظارت دولتی در کشورهای منتخب

در بسیاری از نظام‌های نظارتی، صدور مجوز فعالیت کسب‌وکارهای اجتماعی و ارزیابی عملکرد آنها برعهده نهادهای دولتی قرار دارد؛ برای مثال، وزارت توسعه اقتصادی در ایتالیا، وزارت اقتصاد و دارایی در فرانسه و وزارت امور شرکت‌ها در هند، با الزام بنگاه‌ها به ارائه گزارش‌های

مالی و اجتماعی سالانه (شامل جزئیات درآمد، هزینه و تأثیرات اجتماعی) شفافیت و پاسخ‌گویی را تضمین می‌کنند. این گزارش‌ها معمولاً با بازرسی‌های دوره‌ای تکمیل می‌شوند تا راستی‌آزمایی داده‌ها امکان‌پذیر باشد. از سوی دیگر، ساختارهای نظارتی اغلب به سطح محلی یا ایالتی نیز تسری می‌یابند؛ چنان‌که در ایالات متحده هر ایالت چارچوب قانونی خاص خود را برای پایش عملکرد اجتماعی و اقتصادی شرکت‌ها تعیین می‌کند. در برخی موارد نیز نهادهای تخصصی مانند «دفتر شرکت‌ها» و «کمیسئون مؤسسات خیریه» در انگلستان مسئول بررسی گزارش‌های مالی و پروژه‌های اجتماعی و ارزیابی تعهد بنگاه‌ها به مأموریت‌های اجتماعی هستند. این ترکیب نظارت دولتی، همراه با الزامات گزارش‌دهی و بازرسی‌های دوره‌ای، سازوکاری مؤثر برای تضمین همسویی بنگاه‌ها با اهداف اجتماعی و حفظ پایداری مالی آنان فراهم می‌آورد.

۳ واکنش‌های کسب و کارهای اجتماعی به نظارت دولتی

برای انطباق با الزامات نظارتی، کسب و کارهای اجتماعی به صورت هم‌زمان از سه رویکرد راهبردی بهره می‌برند: نخست، پذیرش کامل شیوه‌های گزارش‌دهی و معیارهای عملکردی تعریف شده توسط نهادهای دولتی که اطمینان می‌دهد شفافیت مالی و اجتماعی آنها مطابق استانداردهای قانونی حفظ شود؛ دوم، مشارکت فعال در سازوکارهای حکمرانی تعاملی از طریق همکاری مستمر با مراجع دولتی و سایر ذی‌نفعان به منظور بهبود فرایندها، تبادل تجربیات و دسترسی به منابع مشترک و سرانجام همسو کردن مأموریت‌های خود با برنامه‌های حمایتی دولت، تا بتوانند ضمن بهره‌مندی از تسهیلات مالی و فنی، ظرفیت‌های اجرایی و تأثیرگذاری اجتماعی خود را تقویت کنند.

شکل ۴. سازوکار نظارتی کسب و کارهای اجتماعی

مأخذ: همان.

۴. روش‌های ارزیابی تأثیر اجتماعی

در مواجهه با نیاز به اثبات تأثیر اجتماعی و پاسخ به الزامات نظارتی، کسب و کارهای اجتماعی از ابزارهای استاندارد ارزیابی تأثیر و چارچوب‌های تخصصی بهره می‌گیرند. یکی از روش‌های متداول بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری (SROI) است که ارزش اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی ایجاد شده را نسبت به میزان سرمایه‌گذاری اندازه‌گیری می‌کند و امکان نمایش تأثیر در قالب ارزش پولی را فراهم می‌آورد؛ تجربه «گرامین بانک» در سنجش کاهش فقر و توانمندسازی زنان، نمونه‌ای موفق از کاربرد این چارچوب است. همچنین، کارت امتیازی متوازن (BSC) با یکپارچه‌سازی شاخص‌های مالی و غیرمالی در ابعاد مالی، مشتری، فرایندهای داخلی و یادگیری و رشد، امکان پایش چندجانبه عملکرد را فراهم می‌سازد؛ برای نمونه، سازمان «براک» با اتکا به این مدل، اثربخشی برنامه‌های آموزشی، بهداشتی و توسعه اقتصادی خود را ارزیابی می‌کند. علاوه بر این، بنگاه‌های کار ادغام شده (WISE) از چارچوب‌های ویژه‌ای بهره می‌برند که با تمرکز بر مأموریت‌های اجتماعی منحصر به فرد آنها طراحی شده است؛ «همیاران مشترک» در کانادا با استفاده از مطالعات موردی و ارزیابی‌های کیفی، تأثیر اشتغال‌زایی را می‌سنجند و «کواینترپرایز» با ترکیب SROI و ابزارهای اندازه‌گیری بومی شده، تأثیرات زیست‌محیطی و اجتماعی خود را منعکس می‌سازد. در نتیجه، سازوکارهای نظارتی مالی و عملکردی کسب و کارهای اجتماعی متنوع و چندوجهی است. ترکیب ابزارهای استاندارد (SROI، BSC) با چارچوب‌های اختصاصی و گزارش‌دهی غیرمالی، امکان پایش جامع و ارتقای پاسخ‌گویی را فراهم می‌آورد. همکاری متقابل دولت و کسب و کارهای اجتماعی، کلید تضمین تعادل میان مأموریت اجتماعی و پایداری مالی به شمار می‌آید.

۲-۴. پیشنهادها

با توجه به تجربه‌های بررسی شده در خصوص سازوکارهای نظارت مالی و عملکردی کسب و کارهای اجتماعی، پیشنهاد می‌شود نظام نظارتی این حوزه بر پایه ترکیبی از **پایش مالی، سنجش عملکرد اجتماعی و راستی‌آزمایی مستمر** طراحی شود. در این چارچوب، نخست لازم است الگوی یکپارچه‌ای برای گزارش‌دهی دوره‌ای کسب و کارهای اجتماعی تدوین شود که اطلاعات مالی و شاخص‌های عملکرد اجتماعی را به صورت هم‌زمان دربرگیرد. گزارش‌دهی غیرمالی باید به عنوان یکی از اجزای اصلی نظام نظارت، امکان ارزیابی میزان تحقق مأموریت اجتماعی و نتایج حاصل از فعالیت بنگاه را فراهم کند.

دوم، فرایند نظارت نباید صرفاً به بررسی اسناد و گزارش‌های ارائه شده محدود شود، بلکه بازرسی‌های دوره‌ای و راستی‌آزمایی داده‌ها نیز در آن پیش‌بینی شود تا اعتبار اطلاعات مالی و اجتماعی اطمینان‌بخش باشد. این سازوکار می‌تواند مبنای پایش مستمر عملکرد و شناسایی انحراف میان عملکرد واقعی و مأموریت اجتماعی بنگاه قرار گیرد.

سوم، برای سنجش اثرگذاری اجتماعی، استفاده از **ابزارهای استاندارد و قابل مقایسه** مانند بازده اجتماعی سرمایه‌گذاری و کارت امتیازی متوازن مورد توجه قرار گیرد. در عین حال، با توجه به تفاوت مأموریت کسب و کارهای اجتماعی، امکان استفاده از چارچوب‌های اختصاصی و شاخص‌های متناسب با نوع فعالیت نیز حفظ شود.

چهارم، نظارت رسمی با **مشارکت ذی‌نفعان و دریافت بازخورد آنان** تکمیل شود. مخاطبان خدمات، تشکلهای مردم‌نهاد و جامعه محلی می‌توانند از طریق سازوکارهای بازخوردی در ارزیابی عملکرد اجتماعی مشارکت کنند. همچنین، ایجاد سازوکار رتبه‌بندی و اعطای گواهینامه یا نشان براساس نتایج ارزیابی، می‌تواند به افزایش شفافیت، پاسخ‌گویی و اعتماد عمومی کمک کند.

در نهایت، تعامل مستمر میان نهاد ناظر و کسب و کارهای اجتماعی، به منظور بهبود فرایندهای ارزیابی و تبادل تجربه، باید جزء ثابت نظام نظارتی باشد تا میان **پاسخ‌گویی اجتماعی و پایداری مالی** تعادل برقرار شود.

- [1] I. Okonkwo and H. A. Awad, "The Role of Social Media in Enhancing Communication and Collaboration in Business," J. Digit. Mark. Commun., vol. 3, no. 1, pp. 19–27, 2023.
- [2] F. Hines, "Viable social enterprise: an evaluation of business support to social enterprises," Social Enterprise Journal, vol. 1, no. 1, pp. 13–28, 2005.
- [3] Z. C. S. Leung, A. P. Y. Ho, L. Y. N. Tjia, R. K. Y. Tam, K. T. Chan, and M. K. W. Lai, "Social Impacts of Work Integration Social Enterprise in Hong Kong – Workfare and Beyond," Journal of Social Entrepreneurship, vol. 10, no. 2, pp. 159–176, 2019.
- [4] R. Avidar, "Public relations and social businesses: The importance of enhancing engagement," Public Relations Review, vol. 43, no. 5, pp. 955–962, 2017.
- [5] T. Tauyekelova, G. Abdikerova, and A. Mukazhanova, "THE ROLE OF SOCIAL PROGRAMS IN IMPLEMENTING BUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: EMPIRICAL RESEARCH," JPSS, vol. 89, no. 2, pp. 101–111, 2024.
- [6] N. Marushko and I. Gorban, "SOCIAL AUDIT AS A TOOL FOR ENSURING SOCIAL FOCUS OF BUSINESS," economy, no. 1, pp. 38–45, 2023.
- [7] L. Konstantynovskiy, "ANALYSIS OF MODERN METHODS, APPROACHES, AND TOOLS FOR ASSESSING THE STATE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE RETAIL SECTOR ENTERPRISES," Business Navigator, 2024.
- [8] G. Uchik and N. Samoliuk, "SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE: SOCIO-ECONOMIC SIGNIFICANCE AND SUPPORT MECHANISM FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE CONTEXT OF INCREASING THREATS," tppe, no. 48, pp. 181–193, 2024.
- [۹] ح، عزت‌آبادی پور و م، ضرغام افشار. «سلسله گزارش‌های تبیین و تنظیم کسب و کارهای اجتماعی (گزارش اول: مفهوم‌شناسی)». REPORT, vol. 32, no. 9, p. 20266, 2024.
- [Online]. Available: https://report.mrc.ir/article_10534.html
- [۱۰] ح، عزت‌آبادی پور و م، ضرغام افشار. «درس آموخته‌هایی از کسب و کار اجتماعی در دنیا (۱)؛ مرجع قانونی و شخصیت حقوقی». REPORT, vol. 32, no. 8, p. 20252, 2024. [Online]. Available: https://report.mrc.ir/article_10513.html
- [۱۱] ح، عزت‌آبادی پور و م، ضرغام افشار. «درس آموخته‌هایی از کسب و کار اجتماعی در دنیا: ابزارهای حمایتی». REPORT, vol. 33, no. 5, p. 20905, 2025. [Online]. Available: https://report.mrc.ir/article_11070.html
- [۱۲] ف، سادات سرکی و ح، عزت‌آبادی پور. «درس آموخته‌هایی از کسب و کار اجتماعی در دنیا: ارزیابی تأثیر و بازده اجتماعی». REPORT, vol. 33, no. 8, p. 21145, 2025.
- [۱۳] م، ردادی و ح، عزت‌آبادی پور. «تجربه‌نگاری کسب و کارهای اجتماعی در ایران (۱)؛ تشکلهای سنتی». REPORT, vol. 34, no. 2, p. 21429, 2026.

- [۱۴] ح، عزت آبادی پور و م، ردادی. «تجربه‌نگاری کسب و کارهای اجتماعی در ایران» (2), "REPORT, vol. 34, no. 1, p. 21416, 2026.
- [۱۵] ح، عزت آبادی پور و م، ردادی. «تجربه‌نگاری کسب و کارهای اجتماعی در ایران» (3), "REPORT, vol. 33, no. 11, p. 21334, 2025.
- [۱۶] م، ردادی و ح، عزت آبادی پور و م، ضرغام افشار «فرصت‌های پیش روی کسب و کارهای اجتماعی به منظور مدیریت مسائل اجتماعی در ایران»
," REPORT, vol. 34, no. 2, p. 21488, 2026.
- [17] Y.-T. Lee and J.-Y. Moon, "An Exploratory Study on the Balanced Scorecard Model of Social Enterprise," *Asian Journal on Quality*, vol. 9, no. 2, pp. 11–30, 2008.
- [18] B. Luke, J. Barraket, and R. Eversole, "Measurement as legitimacy versus legitimacy of measures," *Qualitative Research in Accounting & Management*, vol. 10, 3/4, pp. 234–258, 2013.
- [19] C.-L. Yang, "Building a Performance Assessment Model for Social Enterprises-Views on Social Value Creation," *SJBM*, vol. 2, no. 1, p. 1, 2014.
- [20] M. I. H. Kamaruddin and S. M. Auzair, "The impact of financial management practices on accountability of Islamic social enterprise (ISE)," *IMEFM*, vol. 16, no. 4, pp. 669–686, 2023.
- [21] O. B. Hamkalo, "Non-Financial Reporting as a Tool for Measuring the Social Activity of Domestic Enterprises," *Stat. Ukr.*, 4(79), pp. 79–86, 2017.
- [22] H. Peter, C. Vargas Vasserot, and J. Alcalde Silva, Eds. *The international handbook of social enterprise law: Benefit corporations and other purpose-driven companies*. Cham, Switzerland: Springer, 2023.
- [23] B. Dufour, "State of the art in social impact measurement: methods for work integration social enterprises measuring their impact in a public context," 2015. [Online]. Available: <https://www.semanticscholar.org/paper/459158c2989fc199b3d424853de5158eb582d667>
- [24] H. Huo and Y. Wang, "Research on the evolutionary game of multi-agent collaborative supervision of enterprise green behavior driven by big data," *Front. Environ. Sci.*, vol. 11, 2023, Art. no. 1326322.
- [25] K. Jung, H. S. Jang, and I. Seo, "Government-driven social enterprises in South Korea: lessons from the Social Enterprise Promotion Program in the Seoul Metropolitan Government," *International Review of Administrative Sciences*, vol. 82, no. 3, pp. 598–616, 2016.
- [26] M. R. Palil, N. S. Abu Hassan, N. A. A. Jamaluddin, I. S. Ismail, and M. E. Samsuddin, "Social Enterprises Entrepreneur And Social Impacts To Community: A Review Paper," *e-Bangi*, vol. 20, no. 1, 2023.
- [27] F. Perrini, L. A. Costanzo, and M. Karatas-Ozkan, "Measuring impact and creating change: a comparison of the main methods for social enterprises," *CG*, vol. 21, no. 2, pp. 237–251, 2021.
- [28] R. Ullah, Y. Khan, and H. W. u. Din, "Analyzing Social Enterprise Case Studies and Their Metrics/Challenges Using Graph Neural Networks," *ABBDM*, vol. 4, no. 4, pp. 264–273, 2024.

- [29] A. Urmanaviciene, “WISEs’ Social Impact Measurement in the Baltic States,” (48-75 Páginas / European Journal of Social Impact and Circular Economy, Vol. 1 Núm. 2 (2020)), 2020.
- [30] J. e. a. Quarter, “Social purpose enterprises : case studies for social change..,” ۲۰۱۵. [Online]. Available: <https://www.semanticscholar.org/paper/8d92b0bb5b77ab43a73ec4bf2dffe7a80d8f0441>
- [31] L. Nguyen, B. Szkudlarek, and R. G. Seymour, “Social impact measurement in social enterprises: An interdependence perspective,” Can J Adm Sci, vol. 32, no. 4, pp. 224–237, 2015.

عنوان: درس‌آموخته‌هایی از کسب‌وکار اجتماعی در دنیا؛ سازوکار نظارتی

DOI: <https://doi.org/10.22034/mrc.report.21795>

Permanent Link: https://report.mrc.ir/article_11832.html

Publisher : Islamic Parliament Research Center of Iran

گزیده سیاستی

کسب‌وکارهای اجتماعی در شرایط اجتماعی و اقتصادی دوران جنگ، یکی از محدود راهکارهای بقای کسب‌وکارها و حفاظت از آسیب‌های اجتماعی در کشور است. اما بدون تنظیم سازوکار نظارتی مناسب، آثار مناسب مورد انتظار را به‌همراه نخواهد داشت.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک ناواران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ • صندوق پستی: ۵۸۵۵-۱۵۸۷۵ • پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir